

Василь Загороднюк

(Херсон)

МОВНА ПОЛІФУНКЦІОНАЛЬНІСТЬ ОБРАЗНОСТІ ОЧЕЙ ПЕРСОНАЖІВ У РОМАНІСТИЦІ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА

У статті проаналізовано поліфункціональність мовних засобів, які використані в образотворенні очей персонажів у романах М.Стельмаха. Показано їхній вплив та значення на портретну характеристику, дії, вчинки героїв творів.

Ключові слова: *очі, погляд, вираз, колір.*

The article analyzed the multifunctional linguistic resources which are used in image creation of characters eyes in novels M.Stelmah. Displayed their impact and significance on portrait features, actions, deeds of heroes works.

Key words: *eyes, looking, expression, color.*

Портретні характеристики персонажів у переважній більшості літературних творів виразно виділяються зображенням очей, погляду, які є своєрідними ідентифікаторами людської душі, психологічного стану, настрою. М.Стельмах був один із тих майстрів слова, що уміли передавати найтонші порухи та мінливості почуттів за допомогою неповторного погляду, виразу та кольору очей. Для цього він використовував широкі мовно-зображальні засоби, їхня творча амплітуда виявлялася надзвичайно масштабною. Наприклад, образ Дмитра Горицьвіта з романів “Кров людська не водиця” і “Велика рідня” вимальовується автором різнопланово. Та компенсацією у життєвих ситуаціях, яка вирізнялася швидкою динамічністю – був погляд Горицьвіта.

“Найголовніше – він кожному прямо міг дивитися в очі, і не всякий витримував його погляд” [4,3, с. 563]. Авторська позиція у розумінні такого погляду персонажа виходить із його життєвого кредо, з дій, вчинків, переконань, який в основі своїй має правду життя. Подібний погляд мав інший персонаж – Свирид Мірошніченко, а Дмитро Горицьвіт багато чому вчився та переймав у цього чоловіка. Зокрема, і дивитися на життєві реалії відкрито і чесно. Мовна лаконічність автора тут співпадає з поглядами як зоровими діями цих персонажів.

Художньої аргументації під цим кутом зору набуває образ Катерини Чайчихи з роману “Хліб і сіл”. Водночас його зображальна палітра є психологічно глибша, переконливіша, мовні засоби багатші. “Катерина глянула знадвору мукою своїх очей на внучат і прихилилася головою до старої, як вона груші; сльози обриваючись з розріджених вій, нерівно затікали в землісті зморшки, начеб вони творились тільки для скорботи сліз і темного пилу землі” [4,1, с. 24]. Мука очей, розріджені вій, а особливо – сльози додають до характеристики жінки драматизму, окреслюють її страдницьку долю.

В іншій концепції подано портрет Аркадія Стадницького. Він моделюється баченням Лісовського: “Зрештою, як мало, навіть і в розумних людей, жага багатства народжує думок. А душа і погляди хижішають. Так можна дійти до того, що й чиїсь очі будуть здаватися не очима, а двома срібними полтинниками...” [4,1, с. 60]. Асоціація очей із монетами сприяє однозначному прочитанню грошоловства Стадницького, а звідси його жадібності, збагачення будь-якими методами. Такий мікрообраз має глибоке символічне значення. У повісті “Тіні забутих предків” М.Коцюбинського монетами закривають очі покійникові, а за цим стоїть життя людини, якого вже не купиш за гроші.

А штрих до мужнього образу Марка Безсмертного з роману “Правда і кривда” Стельмах передає наступним: “Не бійся, маленьке, я ніколи не кривдив ваш рід, ні для

забави, ні для їжі. Тільки погляну на тебе” [4,4, с. 23]. У даному випадку погляд на пташеня ніжний і лагідний, що виявляє й такі риси характеру героя. Урізноманітнення мовної поліфункціональності спостерігаємо в М.Стельмаха, коли життєві перипетії набувають драматичного і трагічного значення. Вияв зовнішніх страждань Свирида Мірошніченка автор описує так: “Люди бачили, як в нелюдській муці замирало його серце, як лягали нові зморшки біля очей, з яких не витиснулося ні однієї сльозинки, – певне, скам’яніли вони в чоловікові” [4,2, с. 206]. Поруч із виявом неабиякої мужності в очах Мірошніченка забриніли сльози лише тоді, коли він вийшов від убитих дітей і поглянув на сонце. Коли ж він подарував десятину землі щойно народженому синові Марійки Бондар, то швидко виходить з хати ... бо таки ослабли в нього очі після смерті Левка і Настечки” [4,2, с. 247]. Вже образ ослаблених очей передає стан персонажа. А згодом його побратим “ніяково посміхнувся людям сумовитими очима” [4,2, с. 19]. Цей відбиток складних життєвих випробувань несуть в очах багато героїв М.Стельмаха.

Твердість характеру діда Дуная не могла зламати тюремна перспектива, а ось лебедина пісня з високостів неба викликала у старого сльози. Очі цієї людини перебачили на своєму віку багато гарного і поганого, а не затуманилися байдужістю, реагують і на життєві негаразди та радощі, і на пташину пісню.

Той же Стадницький побачив у людських очах співчуття до діда, а до себе ненависть. Вона була ще не висловлена, акумулювалася в простих і образних селянських словах, котрі прозаїк міг чути і використовувати у власних творах.

Р.Піхманець стверджує: “Розпізнавальну особливість письменника складає естетичне ставлення до мови, уміння виділяти слова і звороти, які цілком можуть ввійти в художню структуру твору, а ще в більшій мірі – уміння творити власний мовно-стилістичний лад” [2, с. 61].

М.Стельмах умів користуватися величезним мовним багатством, змальовував колоритні постаті. Навіть якщо брати досліджуваний нами аспект, то й тут ця поліфонічність яскраво бачиться. “Кожна людина – це цілий неповторний світ, сфокусований у її свідомості, у сферах інтелекту, емоцій, волі. Але цей світ скритий від інших людей, і тільки мова дає можливість розкрити його для інших” [1, с. 83].

У Стельмаха погляд кожного персонажа неповторний, вираз очей то неоднозначно переконливий, то загадковий, то радісний, збентежений, задуманий, сумний, навіть їхній колір набуває різної кольорової гами, відтінків. Романіст-психолог, творячи образний ряд очей персонажів, навколо них вимальовує мікродеталі, що підсилюють цю складну художню структуру. На підтвердження цього наведемо деякі приклади з його творів: “... чорні розведені вії, під яким густим вечором синіють полохливі очі” [4,1, с. 321], “а очі її подаленіли” [4,1, с. 221], “банькуваті очі” [4,1, с. 273]. “щілинками очей” [4,1, с. 280], “повні іскристого сміху очі” [4,1, с. 296], “голубі, як світ, очі” [4,1, с. 316], “привітноокої” [4,1, с. 321], “потайні очі” [4,1, с. 348], “сірою прозеленню очей” [4,1, с. 361], “недобрі й неспокійні очі” [4,1, с. 378], “чорні злющі очі, наскільки могли, помедовіли” [4,1, с. 378], “світло-жолудеві очі” [4,1, с. 455], “жагучоокий” [4,1, с. 537], “вогкі, сумовито-догідливі очі” [4,2, с. 92], “довгасті сірі, мов сталь клинка, очі” [4,2, с. 156], “хижіє одне око, а друге посміхається” [4,2, с. 276], “пильний і одночасно сумовитий погляд” [4,3, с.179], “очима кольору згустків жовчі” [4,3, с. 435], “посміхнувся тією ніжністю очей, яка буває ранком у лугового з росицею дзвіночка” [4,4, с. 116], “очі з двома цятками сумовитого осіннього сонця” [4,4, с. 117], “гадюку ваті очі” [4,4, с. 179], “трізнооччя” [4,4, с. 209], “вогнем накупані очі” [4,4, с. 683], “засклепованими очима” [4,5, с. 26], “жовтих, немов у чаплі, очах” [4,5, с. 185], “мідяки очей” [4,5, с. 369], “жирнуваті очі” [4,5, с. 374], “очі христовоскресні” [4,6, с. 76], “скісний розріз очей” [4,6, с. 407], “очах-волошках” [4,6, с. 407]...

Різноманітна епітетика, метафоричність, порівняння в описі очей, їхньої кольористики, поглядів є полі функціональними. За їх допомогою передається не тільки внутрішній психологічний стан персонажа, а й відтіняються найтонші, найпотаємніші

душевні порухи. Симоненкове: “Найогидніші очі порожні” [3, с. 90] та “Очі – вікна моєї душі” [3, с. 140] є ніби поетично-образним прекликом, який відповідає харктеротворчій манері Стельмаха, у нього також зустрічаємо – “очі – дзеркало душі людської” [4,3, с. 105].

Отже, дана тематика є властива авторському мовному багатогранню, витоки якого йдуть із усної народної творчості, класичної національної та світової літератур, достеменним знанням психології людини-трудівника та її мови. Тому й це полізображення очей є важливою складовою характеристики персонажа, де письменник щедро охоплює мовний потенціал і спрямовує його з художньою переконливістю, аргументованістю на творення образу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація / В. Іванишин. – Дрогобич. – 1994. – 217 с.
2. Піхманець Р. Психологія художньої творчості / Р. Піхманець. – К., 1991. – 162 с.
3. Симоненко В. Лебеді материнства / В. Симоненко. – К., 1981. – 342 с.
4. Стельмах М. Твори: В 7 томах / М. Стельмах. – К., 1982-1984. – Т.1. – 655 с.; Т.2. – 591 с.; – Т.3. – 671 с.; – Т.4. – 712 с.; – Т.5. – 383 с.; – Т.6. – 605 с.; Т.7. – 647 с.